

lyeknek rendszeren a hely fekvésétől vagy a közel halmoktól vett érdektelenebb neveit ezúttal mellőzve...” (i. h. 373).

Engedtessek meg, hogy Szabó T. Attila értékelését néhány gondolattal kiegészítsem.

Szabó azon névmagyarázatai, amelyeknél a névelemek a mai nyelvhasználatban is ismereteseek, helytállóak. De meg kell említenem Szabó Károly néhány naiv és téves helynévmagyarázatait is. Pl. *Tarcsa* a tart igéből „*Tarts* – írja Szabó – ... meredek emeltséget, vizek melletti magas partot jelent ...” (i. h. 372). A *Baté* örvény nevet görögből eredezteti (uo. 374–5).

Szabó Károly 77 földrajzi nevet közöl. A nevek száma nagy. Igaz, hogy a belterületről csak 4-et nyújt. Arra törekedtem, hogy Szabó gyűjteményéből azokat a neveket mutassam be, amelyeket olyan módszerrel jegyzett fel, amelyek példamutatóak. Ki kell emelnem, hogy milyen pontosan megadja Szabó a földrajzi köznevek jelentését (pl. *hátak*, *laposok*). Érdeme, hogy mindenütt közli a névhez fűződő népi magyarázatokat, a határrészekhez fűződő regéket. Azt nem említi Szabó, hogy kinek a tanácsára, kinek a módszere szerint végezte a gyűjtését. Mivel a helynevek iránti érdeklődés a XIX. század elején, közepén jelentkezik Európa-szerte, azt kell gondolnunk, hogy a szerző saját maga alkotta meg gyűjtőmódszerét. És ez nagyon nagy érdem. Lényegében Szabó Károly módszere szerint végeztük el mi is a zalai, somogyi, tolnai, vasi stb. helynévgyűjtéseket. Hogy mivel egészítettük ki a gyűjtés módszerét, azt megtalálhatja az olvasó helynévkiadványaink bevezetőjében. Általában Szabó Károly módszere szerint állította össze Pesty Frigyes is a gyűjtési utasításait. Ezek taglalása azonban most nem feladatom.

VÉGH JÓZSEF

A sóbányászat és sószállítás emlékei földrajzi neveinkben

Sóbányászat és sókereskedelem a Kárpát-medencében szervezett keretek között, forrásaink szerint, a XI. század óta folyik (PAULINYI OSZKÁR, A sóregálé kialakulása Magyarországon. Száz. 1923–24. 635–8). Régészeti leletek alapján tudjuk azt is, hogy a sónyerés és -előállítás technikáját már a neolitikum idején (i. e. 3000–2000) alkalmazták ezen a területen.

Előadásomban a névtan segítségével szeretném pontosítani ezekkel az igen régi gazdasági tevékenységekkel kapcsolatos eddigi ismereteinket. Külön vizsgálom Erdély, Máramaros és a Felvidék sóbányászatra utaló földrajzi elnevezéseit, a mai Magyarország területén pedig a XI. századtól napjainkig a sószállításra utaló neveket elemzem.

1. A sószállítás rövid története

A só bányászása és szállítása már I. István idejében szervezett formában folyt a királyi birtokokon. A szállítást szárazföldi és vízi utakon bonyolították le. A déli vízi út a tordai bányából a Maroson Szegedig, a sóelosztás egyik központjáig vezetett. Egy másik fontos vízi út a dési sóbányától a Szamoson a Meszesi kapun át a Tiszán haladt Szolnokig, az ország második legfontosabb elosztási központjáig. A XI. században már ismert szárazföldi út volt az ún. Káliz út, mely Szegedről indult, Kalocsától

délre érte el a Dunát, és biztosította a dunántúli részek sóellátását (KRISTÓ GYULA, Szeged története I. Szeged, 1983.).

A XII–XIII. században királyi jogosítvány alapján az egyházak is bekapcsolódtak a sószállításba. A XIV. században azonban az egyházi szállítás helyére fokozatosan a királyi sókamara szervezet lépett, amely behálózta az egész országot (IVÁNYI BÉLA, Két középkori sóbánya statútum. Száz. 1911. 10–4).

A XVI–XVII. században, a török hódoltság idején, Szeged helyett Debrecen lett a hazai kősó fő tárháza. A sószállítás ekkor főleg a Tisza felső szakaszára és a Felvidékre tolódott el.

A XVIII. században a területi fő elosztó hely pl. Tokaj, Szolnok, Szeged volt. Ellátó hivatalok pl. Baján, Komáromban, Győrött, tiszta eladással foglalkozó hivatalok pedig Veszprémben, Makón, Pozsonyban, Nagykárolyban, Újvidéken stb. működtek. Leány szállító hivatalok kizárólag a Felvidéken (Jablunka, Lublo) voltak. A legfontosabb sóbányák a Felvidéken Sóváron, Erdélyben Tordán, Marosújváron, Vizaknán, Görgénysóaknán, Parajdon, Szovátán, Korondon, Széken, Désen, Máramarosban Rónaszéken, Szlatinán, Kőrösmezőn működtek (OL S 11 No 313/B 18. sz. Magyarország, Erdély és Horvátország áttekintő térképe). A sószállítás útvonala megmaradt egészen a trianoni békeszerződésig.

2. A sóbányászat emlékei különböző típusú földrajzi elnevezésekben

Tájnev. Régóta művelt sóbányáiról kapta Székelyföldön nevét a *Sóvidék* (Erdélyi Országgyűlési Emlékek XIII. Bp., 1888. 528).

Víznev. Az egykori sóbányák helyét többször elöntötte a víz, s helyükön sóstavak keletkeztek. Pl. Tordán az elsüllyedt régi bánya helyén található a *Nagy Dörgő Sóstó* (ORBÁN BALÁZS, Torda város és környéke. Bp., 1889. 386). Ugyancsak Tordán a bányákból kiszivárgó erecskékből keletkezett a *Kis-Sóspatak* (ORBÁN i. m. 387).

Hegy, szikla neve. Az eperjes-tokaji trachithegység északi részén található a *Sóvári hegység*, mely jelentős sótelepeiről híres.

Bányák nevei. A sóbányák neveiben sok esetben megtalálható az *akna* névelem. Egy részük előtagként szerepel: *Aknasugatag* (KISS LAJOS, Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp., 1980. 43), *Aknaszlatina* (Magyarország helységnévtára. Bp., 1941. 103), *Aknavásárhely* (Magyar Néprajzi Lexikon IV. Bp., 1981. 482). Más bányanevek utótagként: *Désakna* (KISS i. m. 178), *Vizakna* (KISS i. m. 699), *Görgénysóakna* (Hnt. 1941. 177). Az *akna*, *bánya* elnevezések keveredhetnek is: *Józsefakna*, *Józsefbánya* (ORBÁN i. m. 382, 383), *Karolinabánya*, *Karolina-akna* (Torda; ORBÁN i. m. 382, 386). Tordán *akna* alatt a régi, felhagyott és jelenleg is művelés alatt álló sóaknákat, *bánya* alatt a régi római és magyar bányákból létrejött sóstavak láncolatát értik.

Településnevek. A sólelőhelyek közelében elterülő településekről lehet kimutatni, elsősorban a sóbányászattal való kapcsolatot, pl. Erdély: *Sófalva* (Máramaros. Hnt. 1941. 374), *Sóvárad* (Hnt. 1941. 305), *Görgénysóakna* (Hnt. 1941. 177); Felvidék: *Sóvár* (KISS i. m. 582). A sóbányák közelében létrejött települések egy része átvette a bánya nevét, pl. *Vizakna* (KISS i. m. 799), *Aknasugatag* (KISS i. m. 43). Két település között a sóbányára utaló *akna* szó megkülönböztető szerepet is betölthet, pl. Dés (város), *Désakna* (község; KISS i. m. 178).

3. A sószállítás emlékei a mai Magyarország területén a történeti és a jelenlegi névanyagban

Előadásom további részében települések belterületi elnevezéseit vizsgálom.

A mai Magyarország területén összesen 46 belterületi nevet találtam, amely 15 megyében oszlik meg. E névanyagban a névvariánsok száma 16. A történeti névanyagban (XIII–XX. sz. első fele) 64 név szerepel 14 megyében. A névvariánsok száma 27.

A történeti és mai névanyag általában azokban a megyékben található, amelyek a sószállítás útvonalába estek (pl. Csongrád, Szolnok, Győr-Sopron). A történeti névanyagban a legtöbb névvariáns az egykori sóközpontokban fordul elő, és ez túlnyomórészt ma is megmaradt (pl. Szeged, Pest).

Vannak olyan elnevezések, amelyek évszázadok óta változatlanul őrződtek meg, és napjainkban is élnek: *sóház* (Só ház Baja, 1796. VÁLYI ANDRÁS, Magyarország leírása. Budán, 1796.; *Sóház* Szeged, 1828. OLTVAI FERENC, Szeged múltja írott emlékekben. Szeged, 1968.; *Sóház* Győr, 1851. FÉNYES ELEK, Magyarország geográfiai szótára. Pest, 1851. I/71; *Sóház* Mohács, 1982. Baranya megye földrajzi nevei 223/416; *Sóház utca* (Só ház utcza Makó, 1786., *Sóház utsza* Makó, 1836. INCZEFI GÉZA, Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. Bp., 1970. 253–4; *Sóház utca* Makó, 1851. GÉCZI LAJOS, Makó utcanévei 1851-ben. Makó, 1984.; *Sóház utca* Baja térk. 1981.); *Sóház tér* (Eger, 1933. BAKOS JÓZSEF–FEKETE PÉTER, Eger és Felnémet földrajzi nevei. II. A belterület nevei. Eger, 1973.; Gyöngyös térk. 1976.).

Kizárólag napjaink elnevezéseiben található: *Sóvágó-zug* (Hajdúszoboszló térk. 1985.); *Sóház köz* (Győr térk. 1982.); *Sós rév* (Heves megye földrajzi nevei II. 4/200); *Sós kamra* (Tolna megye földrajzi nevei. 37/734).

Kizárólag a történeti névanyagban fordulnak elő:

– a hivatalokat jelölő: *királyi sókamara* (Tokaj, 1476. CSÁNKI DEZSŐ, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–III. V. Budapest, 1890–1913. I/339); *sóhivatal* (Pest, 1851. FÉNYES i. m. II/226); *só és harmincadhivatal* (Sopron, 1820. THIRING GUSZTÁV, Sopron házai és háztulajdonosai. Sopron, 1941.); *magyar királyi sóhivatal* (Sopron, 1869. 1885. 1898. THIRING i. m.); *nagy főshivatal és raktár* (Tokaj, 1851. FÉNYES i. m. II. 206) elnevezések;

– a *sóház* különböző jelzős változatai: *császári-királyi sóház* (Eger, 1851. FÉNYES i. m. I/294), *nagy sóház* (Körmend, 1851. FÉNYES i. m. I/262);

– a következő utcaelnevezések: *Nagy sóház utca* (Makó, 1851. GÉCZI i. m.); *Kis sóház utca* (Makó, 1851. GÉCZI i. m.); *Sóház sor* (Eger, 1886. BAKOS–FEKETE i. m.); *Sóház kereszt utca* (Makó, 1851. GÉCZI i. m.); *Sós utca* (Kiskundorozsma, 1850. BOGNÁR ANDRÁS, Pesty Frigyes helynévtárából. I. Jászkunság, Kecskemét–Szolnok. 1978. 13, 195).

Mind a történeti, mind pedig a mai névanyagban a következő nevek szerepelnek leggyakrabban. Az alábbi táblázat előfordulásuk számát mutatja.

Földrajzi név	Előfordulási szám a névanyagban	
	mai	történeti
Sóház	11	20
Sóház utca	7	5
Só út	8	4
Só utca	6	5
Sóhordó út	4	1
Sós út	2	4

Érdekes megfigyelni a nevek felbukkanásának és kihalásának folyamatát is. A jelenleg hozzáférhető források szerint a XIV. században jelenik meg először a királyi sókamara hivatal földrajzi elnevezés, amely több helységben megtalálható (Tokaj, Szeged, Sopron, Pest, Szolnok), s a sókamara szervezet létrejöttét tükrözi.

A XVIII. században a Sóház és Sós út elnevezések fordulnak elő legtöbbször. A Sóház elnevezés előtérbe kerülésével jelenik meg a Sóház tér földrajzi elnevezés, majd a XIX. századtól a „sóház” a legtöbb földrajzi elnevezés alapeleme lesz. A XIV. században utak elnevezéseként még csak a Só út szerepel (*Souhtwth*. Veszprém, 1320. PESTY FRIGYES, Magyarország helynevei. Zala vármegye. Történeti oklevéltár. Bp., 1888. I/152), a XVIII., de főleg a XIX. században azonban a nevek egyre változatosabbak lesznek, s a települések belterületén egyre több út, utca, sor, tér neve utal a sókereskedelemre (pl. *Sóház-sor* Eger, 1886. BAKOS-FEKETE i. m.; *Sós-ut* Újszász, 1865. BOGNÁR i. m. 148, 149; *Sóhordó utca* Szeged, 1522. PÉTER LÁSZLÓ, Szeged utcanevei. Szeged, 1974.). Budapesten a XIV. századtól napjainkig található sószállításra utaló földrajzi elnevezés. Szegeden a XVI. századtól (1522) a mai napig, csaknem 450 éve kisebb megszakításokkal él a *Sóhordó utca* elnevezés. Baja, Győr, Dunaföldvár, Körmend belterületi elnevezéseiben a XVII. századtól napjainkig megtalálható a sószállítás emléke. A XIX. századtól napjainkig pedig Nagykanizsán, Mohácson, Egerben, Hódmezővásárhelyen találkozhatunk velük. Olyan nagy múltú sóelosztó helyeken viszont, mint Szolnok, Sopron, Veszprém, ahol már a XIII–XIV. századtól találhatók sószállításra utaló földrajzi elnevezések, a XIX. századtól fokozatosan kihalnak ezek a nevek. Ugyancsak ez tapasztalható Debrecenben és Komáromban is, ahol a legutolsó adatok a XVIII. századból származnak.

4. Név szerkezeti megjegyzések, névtípusok

Valamennyi vizsgált földrajzi név alapeleme a só főnév, ebből képzett -s képzős melléknév (sós), ami személynévként is megjelenik pl. Sós Oláh Károly-köze (HMFN. II. 15/73). A só főnév különböző összetételei: sóvágó, sóhordó, sótér, sóraktár, sóház, valamint önálló főnevek, melyek szintén a só főnévből jöttek létre: sóbánya, sóhivatal, sókamara. Ezen alapelemek egy része később személynévvé alakult át (Só, Sós, Sóvágó). E nevek viselői a sókereskedelemmel álltak kapcsolatban.

Ezek az alapelemek újabb földrajzi köznevekkel két-, háromtagú összetételt képezhetnek: *Sóház-sor* (Eger, 1886. BAKOS-FEKETE i. m.), *Sóvágó-homok* (FÖLDI ERVIN, Magyarország földrajzinév-tára. Bp., 1978–1981. Szabolcs-Szatmár megye 52), *Só-út-dűlő* (FÖLDI i. m. Hajdú-Bihar megye 38). Háromtagú személynévnél négytagú összetétel is előfordulhat: *Sós Oláh Károly-köze* (HMFN. II. 15/73). A háromtagú

földrajzi nevek középső elemében igen gyakori az *-i* melléknévképző: *Sóház-utcai-töltés* (Makó, 1880. INCZEFI, FNNV. 254); *Sóháti-dűlő* (HMFN. II. 15/492). A só főnév összetételei: sóház (HMFN. II. 15/485), sóraktár (Vas megye földrajzi nevei. Szombathely, 1982. 37/734), valamint a sóhivatal (Pest, 1851. FÉNYES i. m. II, 226) főnevek több helyen földrajzi névként élnek. Igen változatosak a sóház alapelemű földrajzi elnevezések a történeti névanyagban: *Sóház-sor* (Eger, 1886. BAKOS-FÉKETE i. m.); *Nagy-sóház* (Körmend, 1851. FÉNYES i. m. I/262); *Sóház-utcai-töltés* (Makó, 1880. INCZEFI, FNNV. 254); *Nagy-Sóház-utca* (Makó, 1851. GÉCZI i. m.).

5. Összefoglalás

Előadásomban kizárólag olyan földrajzi neveket vizsgáltam, amelyek a sószállításra és a sóbányászatra közvetlenül utalnak és erre bizonyítható tények is vannak. Az itt vázolt összefüggéseket az újabban megjelenő földrajzi névgyűjtemények tovább bővíthetik, s segítségükkel a sótermelés és sószállítás eddig ismeretlen részleteire is fény derülhet.

VINCZE LÁSZLÓ

A termelészövetkezeti táblanévadás a történettudomány nézőpontjából

A helységek határában elterülő mezőgazdasági övezet tagolására használt helynevek ügye interdiszciplináris tudományos kérdés. Amikor a névtudományi témáról a történész szól, szükségképpen tudománya sajátos megközelítésével teheti. Felszólalásának tárgya a külterületi helynevek alakjának alakulása kérdésében folyó küzdelem történetének pillanatnyi állása. Szükségképpen eseménytörténetet ismertet a történész felszólaló.

1986. április 22-én dr. Hudák Györgyné békéscsabai gimnáziumi történelemtanár levélben fordult a Magyar Rádió Olvastam valahol szerkesztőségéhez: „A Magyar Nyelvőrben (1985. 256–67) olvastam tanulmányt a történeti kútfő értékű határ-résznevek erőszakos, szervezett pusztításáról. A Magyar Nemzet számaiban (1986. január 21., február 28., április 1.) pedig polémiát látok történész, nyelvész és agrár-értelmiségi között a termelészövetkezeti táblák névadásának történelmi érdeket veszélyeztető gyakorlatáról. Kérem, mondjanak többet a riasztó jelenség háttéréről! Honismeretről, helytörténetről, hazafias nevelésről értekeznek országos konferenciákon, s közben folyik a magyar anyanyelvi határ-résznevek irtása a térszékben?”

A társadalmi ügyek iránt elkötelezett és tenni is akaró középiskolai történelemtanár azt a belső szorongást adja vissza, amelyet évtizedeken át megélt minden pedagógus, aki tudta: a társadalmi légkör szemben áll az iskolai oktató munkával. A történelemtanítás egyszer már megégette a száját.

A történelemtanár óhaja az, hogy a mezőgazdasági övezetbeli határnevek történeti, hagyományos névalakja megmaradjon az üzemi nyelvben is. A Magyar Nemzet-beli „vitá”-ból azt érezte ki, hogy a társadalmi méretű összefogás érdekében a tudományoknak még van tennivalójuk.

Sajnos, a dűlőrendszer felbomlása után létrejött nagy táblák nevének kialakítása közben szám vagy betű-szám nevet kaptak a földdarabok a kollektív gazdaságokban, illetve többségükben. S hosszú ideig úgy tűnt, senki nem figyel a tudományos